

Indledning

Baggrund

I forbindelse med Pilotprojekt Nationalpark Møn udarbejdes en række analyser og undersøgelser med det formål at belyse mulighederne for og konsekvenserne af etablering af en nationalpark på Møn. Blandt en række af analyser, som bl.a. vedrører naturkvalitet, kulturhistorie, landbrugets vilkår samt mulighederne for at styrke friluftslivet, har nærværende landskabsanalyse til formål at sætte fokus på de landskabelige forhold.

Formål

Ved kortlægning af landskabets karakter opnås en viden om bestanddelene af det mønske landskab og variationen af dette. Denne viden er, i denne analyse, tilstræbt bragt på en sådan form, at den er tilgængelig for tredje mand og dermed kan indgå i overvejelserne omkring udformningen af en eventuel nationalpark på Møn på lige fod med de øvrige analyser.

Ved kendskab til hvilke elementer, der giver et område dets specifikke karakter haves et grundlag hvor udfra den fremtidige forvaltning af landskabet kan diskuteres og tilrettelægges. Det kan diskuteres om de landskabelige træk for et givet område ønskes bevaret, om der er behov for tiltag som styrker karakteren eller om der skal helt andre ting i spil.

Viden om landskabets karakter kan endvidere være relevant i forbindelse med vurdering af konsekvenserne af et givet tiltag. Ønskes f.eks. etableret våde enge i et større sammenhængende område er det vigtigt at overveje hvilke landskabelige konsekvenser dette vil få.

En anden meget oplagt anvendelsesmulighed af analysen findes i forbindelse med grænsedragningsspørgsmål. Inddrages landskabskarakterkortlægningen i sådanne overvejelser er det muligt at sikre landskabelige sammenhænge, således at et afgrænset område kommer til at fremstå som et homogent område med en for øjet naturlig afgrænsning.

Lokalt i et område vil som oftest eksistere en stolthed over og særlig tilknytning til det givne område og dermed landskabet. Det er håbet at denne analyse har formået af fange nogle af de træk ved landskabet, som ligger til grund for den lokale landskabsstolthed.

Det skal pointeres, at der ikke er foretaget vurderinger eller værdisætninger i forbindelse med denne analyse. Der er tale om en konstaterende kortlægning af de landskabelige forhold, som kan ligge til grund for senere vurderinger.

Metode

Denne landskabsanalyse er valgt udarbejdet efter de principper for gennemførelse af en landskabsanalyse, som er defineret i "Landskabskaraktermetoden". Denne metode er under stadig udvikling ved Center for Skov og Landskab.

Metoden består af en række trin, som tilsammen giver et helhedsorienteret landskabsbillede, der kan danne baggrund for diverse forvaltningsmæssige overvejelser. Overordnet består metoden af 2 trin – analysefasen samt en efterfølgende vurderingsfase. I analysefasen foretages en konstaterende kortlægning. Vurderingsfasen indeholder vurderinger af landskabets kapacitet, sårbarhed og beskaffenhed hvilket kan danne grundlag for anbefalinger til forvaltningen af et givet område. Som nævnt ovenfor beskæftiger nærværende landskabsanalyse sig med 1. trin af analysen, som er den konstaterende kortlægningsfase. Der er således ikke foretaget nogen form for vurdering af landskabet og dets karakter.

Analysearbejdet er indledt ved skrivebordet, hvor der på baggrund af eksisterende kortmateriale er foretaget en analyse af natur- og kulturgeografiske forhold. Dette arbejde har dannet baggrund for et udkast til inddeling af det mønske landskab i landskabskarakterområder samt en foreløbig beskrivelse af disse. I forbindelse med beskrivelserne er søgt supplerende oplysninger om de historiske forhold i litteraturen.

Arbejdet ved skrivebordet er fulgt op af feltbesigtigelser, med det formål at fuldende inddelingen af landskabet i de endelige landskabskarakterområder samt beskrivelsen heraf. Dette gøres ved at verificere det, der er registreret i skrivebordsfasen, supplere med forhold som ikke er erkendbare på kort samt registrere visuelle forhold. Med visuelle forhold menes landskabsskala, rumlige forhold, mønstre i landskabet, graden af uro m.v.

Det centrale begreb i landskabskaraktermetoden er, som navnet indikerer "landskabskarakter". Dette begreb er defineret ved en kombination af landskabselementer, der får et område til at fremstå anderledes end den øvrige del af landskabet. Denne definition leder naturligt til inddelingen af landskabet i landskabskarakterområder.

Til den naturgeografiske analyse er anvendt følgende kortmateriale:

- Landskabselementer 1:100.000 (DJF)
- Danmarks jordtyper 1:200.000 (DJF)
- Højdemodel i 50 meter gridceller (KMS)

Mens der til analyse af de kulturgeografiske forhold er anvendt følgende kortmateriale:

- Topografisk kort 1:25.000 (KMS)
- Topografisk kort 1:100.000 (KMS)
- AIS (MEM)

Oplysninger om udviklingen i området er indhentet bl.a. gennem historisk kortmateriale:

- Høje målebordsblade 1:20.000 fra 1888
- Lave målebordsblade 1:20.000 fra 1930

De enkelte karakterområdebeskrivelser indeholder en oversigt over hvilke planmæssige og juridiske bindinger som findes indenfor det enkelte område. Habitatområder, Ramsarområder, Fuglebeskyttelsesområder, Vildtreservater, fredninger samt udvalgte temaer fra Regionplanen for 2001-2013 for Storstrøms Amt er indeholdt i disse afsnit. Disse forhold er medtaget idet de giver et indtryk af hvilke mulige udviklingstendenser der kan forventes i fremtiden.

Læsevejledning

Afsnittet "Møn og det mønske landskab" indeholder baggrundsviden omkring Møn og de forhold, som har været, og er af betydning for karakteren af det mønske landskab.

Beskrivelserne af de 15 karakterområder, som Møn er inddelt i, følger umiddelbart efter. Afgrænsningen af karakterområderne fremgår af kortbilagene 1 samt 1A-1F. Kortbilag 1 er et oversigtskort over hvorledes de enkelte karakterområder ligger i forhold til hinanden. På kortbilagene 1A-1F er gengivet mindre udsnit af samme kort, blot således at det er muligt at læse stednavne. De stednavne der refereres til i beskrivelserne af de enkelte landskabskarakterområder fremgår således af disse kortbilag.

Som beskrevet under afsnittet "Metoden" er der indledningsvis i analysearbejdet foretaget en analyse af naturgrundlaget på Møn. Dette er gjort ud fra det resonnement at naturgrundlaget er af afgørende betydning for de kulturgeografisk betingede mønstre. Der er dels udarbejdet en overordnet beskrivelse af naturgrundlaget dels foretaget en inddeling i naturregioner. Inddeling i naturregioner er foretaget på baggrund af dannelsesform, jordtype og topografi. Den overordnede beskrivelse findes i det følgende afsnit, mens beskrivelserne af de enkelte naturgeografiske regioner er vedlagt som bilag 1. Afgrænsningen af de enkelte naturregioner er gengivet på kortbilag 2.

Møn og det mønske landskab

Naturgrundlag, historie samt den nuværende arealanvendelse og demografi er alle forhold, som er af betydning for karakteren af det mønske landskab. I det følgende belyses disse forhold kort, således at der opnås en overordnet forståelse heraf.

Møn i tal

Øerne Møn, Farø, Bogø, Lindholm og Nyord udgør tilsammen Møn kommune. Kommunen dækker et areal på 237 km² hvoraf de 217 km² udgøres af Møn.

Kommunen har et indbyggertal på 11.720 personer, hvilket giver en befolkningstæthed på omkring 49 pers. pr. km². På landsplan er den gennemsnitlige befolkningstæthed på 122 pers. pr. km². Kommunens største bymæssige bebyggelse er Stege/Lendemarke, hvor der bor omkring 3500 indbyggere. Kommunen er domineret af et spredt bymønster. 50% af kommunens indbyggere bor i enten landsbyer med mindre end 200 indbyggere eller i det åbne land (Møn Kommune, 2004).

Af kommunens 11.720 indbyggere er 5038 beskæftigede. Heraf 25% i den offentlige sektor, 16% i handel og restauration, 15% i fremstilling mens landbrug og fiskeri beskæftiger 10%. På landsplan er sidstnævnte 4,4% (Møn Kommune, 2004). I 1975 var blot 93 personer beskæftiget ved fiskeri (Kampp, 1975). I 2001 var 5,9% af kommunens 17-66 årige fuldtidsledige mens 11,7% af samme aldersgruppe var førtidspensionister (Netborger.dk. 2003).

Arealanvendelsen på Møn domineres af landbrug. 169 km² af øens samlede areal på 217 km² udgøres af landbrugsjord (AIS). 10% af øens areal er dækket af skov mens omkring 12% er dækket af bebyggelse, have, veje og andre befæstede arealer.

Landbrugsarealet på Møn domineres af planteavl herunder korn og sukkerroer, som dækker henholdsvis 65-70% henholdsvis 15-20% af det dyrkede areal. Som for den resterende del af landet er byg den dominerende kornsort, idet den udgør 85-90% af arealet, hvor der dyrkes korn (Jensen & Reenberg, 1986).

Sukkerroeproduktionen på Møn begyndte i 1884, hvor sukkerfabrikken i Stege stod færdig opført og klar til at modtage roer. I årene efter sukkerfabrikkens opførelse fulgte en vækst i befolkningen på omkring 1000 personer. Op gennem tiden har fabrikken været en af øens store arbejdspladser. I 1975 var 183 personer fast beskæftiget på fabrikken og yderligere 23 personer under roekampagnen. I tiden, mens transporten af roerne endnu foregik med hestevogn, fandtes saftstationer (Kampp, 1975). Sukkerproduktionen er imidlertid indstillet og de roer, som dyrkes på Møn, forarbejdes ikke længere på øen.

Naturgrundlaget på Møn

Som for den øvrige del af Danmark er det mønske landskab, som vi ser i dag, i altovervejende grad formet af begivenhederne under og efter sidste istid – Weichsel istiden. Tilbagesmeltning samt diverse genfremstød af isen har formet og omformet landskabet på Møn. Under hovedfremstødet samt efterfølgende genfremstød blev afsat en leret moræne over hele øen. Således er jordbunden altovervejende leret, med enkelte områder med enten svær lerjord eller sandblandet lerjord. Dette morænelag ligger ovenpå aflejringer fra tidligere istider, som igen ligger ovenpå de lag af kridt, som blev aflejret for omkring 70 millioner år siden. Tykkelsen af de kvartære lag varierer således, at kridtet nogle steder ligger ganske tæt ved jordoverfladen. På den østligste del af Møn kan kridtaflejringerne erkendes i jordoverfladen på dyrkede marker og overdrev. Som følge heraf findes her områder, hvor jordbunden er rig på kalk (Nørrevang, 1967).

Området øst for Borre Sømose rejser sig fra 0 m.o.h. ved Sømosen og op til en højde på 143 m.o.h. på det højeste punkt ved Aborrebjerg, for at ende ved klinten der overordnet når en højde på omkring 100 meter. Deformationen af kridtundergrunden fandt sted under sidste istid i forbindelse med det Ungbaltiske isfremstød. En istunge, som lå i Hjelm Bugt, påvirkede kridtundergrunden her så kraftigt, at store flager af kridt blev presset op og "stablet" som dominobrikker i skråstående stilling. Ryggene af disse foldninger strækker sig ind i landet og er med til at give det bagvedliggende landskab dets bakkede terræn. Det er ofte i forbindelse med ryggene på disse foldninger, at kridtet ligger så nær jordoverfladen, at det er synligt. Som følge af erosion er jordbunden i dalsænkningerne imellem de opskudte kridtflager hyppigst ganske lerholdig og jordprofilene tykt. Efter det første isfremstød blev den nordlige del af klinteområdet påvirket af endnu et isfremstød fra stik øst. Her er foldningerne således knap så markante som i den sydlige del af klinteområdet (Nørrevang, 1967).

Foldningerne i kridtflagerne samt formen af det bagvedliggende landskab kan deles op i tre zoner.

Fra fyret i syd og op til Maglevandsfald hælder de opskudte kridtflager kraftigt imod syd. I det bagvedliggende landskab findes et kompleks af bakkerygge, som ligger i en stor konkav bueform, der krummer sammen mod syd. Disse krumme bakkerygge strækker sig vest over til omkring Mandemærke. Omkring Dronningestolen ligger kridtflagerne stablet ovenpå hinanden. Fra denne del af klinten strækker en kuperet bakkeryg sig ind i det bagvedliggende landskab mod nordvest. Fra Vitmunds Nakke og til Slotsgavlene i nord danner foldningerne i de opskudte kridtflager ved Klinten et komplekst mønster uden overordnet orientering. Det bagvedliggende landskab består af en række bakkerygge, der tilsammen danner en bueform, som strækker sig ind i landet til omkring Aborre Sø og Huno Sø (Damholt, 2002).

Formen af det Østmønske landskab er ikke kun betinget af de opskudte kridtflager. Et større sammenhængende randmorænestrøg ligger langs nord, øst og sydkysten af Østmøn. Dog trukket omkring 1 km ind i landet ved den sydlige kyst. Imod vest følger grænsen for randmorænestrøget en linie, som løber fra Brunshoved ved nordkysten, ind til Magleby og herfra vestover til Busemarke Sandlodder. Topografien på Østmøn er således en kombination af de opskudte kridtflager og randmorænestrøg.

Sammenholdes koteforløb med kort fra DJF i 1:50.000 over forekomst af lavbundsjord, er det nærliggende at antage, at den nordlige del af randmorænestrøget er delvist påvirket af dødis.

Vest for Borre Sømose er landskabet mindre dramatisk. I den største del af området er terrænet jævnt og består af en leret moræne. Lige vest for Sømosen ligger imidlertid to mindre randmorænestrøg, som tilsammen danner et højereliggende område, hvor terrænet er mere kuperet. Området ligger i en højde over havet på omkring 25-40 meter. Dette område strækker sig fra Bushøj syd for Sønder Landevej i syd og til Nordfelts jorde i nord, mens det strækker sig fra Hjertebjerg i vest til Nørre og Sønder Vestud i øst. Udfra samme overvejelser, som beskrevet ovenfor, har området, især i den nordlige del, karakter af dødislandskab.

Møn ligger nord for den akse, som Danmark tipper omkring. Dvs. at øen ligger i et område, hvor landet relativt har hævet sig et sted mellem 0 og 1 meter siden Littorinahavets maximum (Vejre *et al.*, 1999). Borre Sømose, Busemarke Mose/Råby Sø og Maglemose er alle områder, der ligger lavt i terrænet med forbindelse til kysten. Det er således nærliggende at antage, at der er tale om hævet havbund. Jordbunden på disse tre lokaliteter udgøres af humusholdige ferskvandsaflejringer. Borre Sømose og Busemarke Mose/Råby Sø adskilles kun af en smal stribe højereliggende lerblandet sandjord.

Dannelseshistorien bag Ulvshale, som strækker sig fra Hegnede bakke og nordvest over, adskiller sig markant fra den øvrige del af Møn. Jordbunden består her af marine aflejringer, og er således skabt i perioden efter sidste istid. Det materiale, som aflejres her, transporteres til området langs øens nordkyst fra Møns Klint. Der er blandt andet tale om kugleflint fra klinten, der aflejres som strandvolde. De ældste strandvolde findes nær Hegnede bakke og de yngste på den nordligste del af Ulvshale. De ældste strandvolde, nær Hegnede Bakke eroderes af havet, mens der lægges til de yngste strandvolde i den nordlige del. Herved bliver den inderste del af Ulvshale betydeligt smallere end den yderste, hvilket giver området den form, som karakteriserer et fed. Strandvoldene er ganske markante i området, og flinten er kun overlejret af et tyndt lag jord. Den nordlige del samt sydsiden af Ulvshale udgøres af store strandenge og tagrørsdominerede områder. Havområdet omkring Ulvshale og Nyord er lavvandet kun afbrudt af de områder, hvor strømmen skaber passager. Imellem Ulvshale og strandengene ved Nyord findes en sådan strømrende (Nørrevang, 1969).

Nyord er en lille morænebakke på ca. 1,4 km², som ligger nordvest for Ulvshale. Medregnes strandengene på øens østlige side udgør selve øen kun 2/3 af det samlede areal. Strandengsområdet når nogle steder en højde af 1 m.o.h, hvilket også gør sig gældende for strandengene ved Ulvshale. Det må antages, at den relative landhævning har haft betydning for dannelsen af disse områder. Tilsammen udgør strandengene omkring Ulvshale og Nyord det største sammenhængende strandengsområde i Østdanmark. Sammenholdes et nutidigt 4-cm kort over området med et historisk kort fra omkring 1888, fremgår det, at naturgrundlaget i området er ændret som følge af antropogen påvirkning. På det historiske kort gennemskæres strandengene af brede vandløb, åer og småsøer. Disse vandforekomster er på 4-cm kortet blevet erstattet af gravede kanaler, som ligger i en velorganiseret stjerneform. Hertil kommer, at der er blevet etableret en dæmning fra Ulvshale til Nyord Enge i 1968 (Kampp, 1979). Som følge af de ændringer i strømforholdene, som denne dæmning har medført, antages det, at dens anlæggelse er årsagen til den øgede udstrækning af strandengsarealerne, som kan iagttages ved at sammenholde kortmateriale fra 1941 med et nutidigt 4-cm kort. Strandengsarealet er vokset både i vestlig og østlig retning.

Møns historie

På baggrund af den opmåling og bonitering af Danmarks areal, som blev foretaget i 1682 samt oplysninger fra udskiftningstiden har Frandsen (1975) konstrueret et kort, som viser arealanvendelsen omkring 1682. Af dette kort fremgår, at jorden blev dyrket som trevangsbrug, samt at der langs størstedelen af øens kyster fandtes arealer, som ikke var opdyrkede. Disse arealer har enten bestået af skov, overdrev, eng eller mose. I dag er disse arealer opdyrket, således at dyrkede marker strækker sig helt ud til kysten.

Under Frederik II (1534-88) og Christian IV (1588-1648) blev Møn ved mageskifte inddraget som krongods og udlagt som kongelig vildtbane. Øen forblev i kronens eje frem til 1769. I tiden indtil da tjente øen flere formål. I en årrække fungerede godset som pant for de summer, som den hollandske forretningsmand Gabriel Marselis ydede den danske konge under krigen mod svenskerne. Efterfølgende blev den kongelige livgarde til hest indkvarteret på øen. I denne periode, som strakte sig fra 1685-97, led både jord og bønder overlast. Det var således et medtaget landbrug, som hestgarden efterlod. Ikke desto mindre fulgte en ny ide til optimal anvendelse af øen. Øen skulle fungere som bådsmandskoloni for landets krigs- og handelsflåde. Dette blev imidlertid aldrig nogen succes. I 1762 stiger statsgælden enormt. Der er trusler om angreb fra russisk side, og Danmark opruster for mio. af rigsdaler. For at dække de enorme udgifter, som knyttede sig til denne oprustning sælger kronen ud af sit gods, bl.a. Møn.

Ved krongodssalget inddeles Møn i 5 godser/distrikter og en mængde strøgods. Det lykkedes for bønderne på øen af købe to af de fem godser samt en del af strøgodset. Der var tale om den vestligste del af øen samt området på østsiden af Stege Nør fra Svensmarke til Pollerup og videre op til Ullemarke. De øvrige godser blev opkøbt af mænd fra adelsstanden. Der var tale om det nuværende Nordfelt, Klintholm og Marienborg på Vestmøn. I 1781 opkøber ejeren af Marienborg den nordligste del af Klinteskovens samt ejerlavet til Sømarke og bygger Liselund (Kampp, 1975).

Udskiftningen strakte sig fra 1771 til 1820. Landsbyen Nyord var den sidste landsby, som blev udskiftet. Huse og gårde på Nyord ligger, på nær en enkelt, stadig samlet i landsbyen, idet øen er så lille, at det ikke gav mening af flytte gårdene ud. Beboerne på Nyord har været tæt knyttet til havet. Bl.a. drev byens beboere lodsdrift i det lave farvand mellem Nyord og Sjælland. Selve landsbyen ligger på øens sydside, hvor opankringsmulighederne var bedst (Kampp, 1979).

Det mønske landskab i dag

Kulturhistorisk er det Mønske landskab præget dels af begivenhederne i forbindelse med krongodssalget, og de godser som opstod som følge heraf dels af begivenhederne i forbindelse med landboreformerne omkring 1800. Disse begivenheder samt udviklingen i årene efter har betydet, at det mønske landskab i dag er præget dels af landbrug dels herregårdslandskabet. Variationen i naturgrundlaget har betinget en vis grad af variation i denne arealanvendelse. På Høje Møn - Klinten og det bagvedliggende landskab - samt på Ulvshale og Nyord er denne naturbetingede variation særlig markant.

Som beskrevet under naturgrundlaget er Høje Møn formet af de opskubbede kridtflager, hvorved dramatiske terrænforhold er skabt. Områdets højeste punkt ligger 143 m.o.h., og skrænter med markante hældninger er hyppigt forekommende. Disse forhold har betinget, at området domineres af ekstensivt udnyttede arealer som skov og overdrev med lang kontinuitet. Området indeholder således store naturkvalitetsmæssige værdier. Som kontrast til det kuperede og varierede landskab afgrænses denne del af Møn af Østersøen imod syd og øst. Idet området ligger højt i terræn findes vide udsigter over havet. Selve Klinten danner den østligste grænse ud mod østersøen. Den rejser sig 100 meter lodret op fra strandkanten. I den sydlige del af Høje Møn ligger Klintholm gods. Jorden til Klintholm domineres af lange sammenhængende forløb af stendiger og en markant lindetræsalle. Størstedelen af ejerlavet til Klintholm gods udgøres af skovbevoksede arealer.

Vest for Høje Møn domineres landskabet af landbrugsmæssig drift. Variation i naturgrundlaget betinger dog en vis grad af variation. Landskabet omkring landsbyen Sømarke, som ligger mellem Høje Møn og Borre lavningen i vest, består af et bakket randmoræneområde domineret af landbrug. På vestsiden skræner dette randmorænestrøg jævnt ned mod Borre Sømose, som strækker sig fra nordkysten af øen og omkring 4,5 km ind i landet imod syd, således at Møn tilnærmelsesvis deles over af denne lavning. Borre Sømose, som oprindeligt er hævet havbund, er drænet og opdyrket lavbundsareal. På vestsiden af Borre Sømose hæver terrænet sig atter op til en højde på omkring 50 m.o.h. mod endnu et bakket randmorænestrøg. Fra begge dalskråninger er lange udsigter over Sømosen til den modsat liggende dalside. Det bakkede randmoræne område med spredte gårde strækker sig mod vest, hvor det går over i en mere jævn landbrugsflade som strækker sig til Stege Bugt i vest. Ved nordkysten af denne del af Møn ligger Nordfelt gods. Dette kystnære herregårdslandskab er domineret af lange sammenhængende hegnsforløb, som inddeler landskabet i store lukkede landskabsrum.

Langs sydkysten strækker sig et lavbundsområde med dels rørskov dels drænedede ekstensivt udnyttede arealer. Dette område suppleres af et jordbygningspåvirket område, der ligger lige nord herfor.

Fra det nordvestligste hjørne af moræneaflejringerne som udgør øen Møn, strækker sig et marint forland bestående af strandvoldssystemer af flint fra Klinten. Arealanvendelsen af dette område udgøres af græssede strandenge og gammel græsningsskov. Øen Nyord, som ligger nordvest for Ulvshale, består dels af strandengsarealer dels af en opdyrket moræneflade. Gårde og huse ligger samlet i landsbyen omkring snævre og bugtede stræder, som i tiden før udskiftningen. Den tidligere lodsaktivitet samt fiskeriet gør at tilknytningen til havet er særlig tydelig på Nyord.